

การวิเคราะห์วิธีการอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

An Analysis of the Methods for the Explaining the Dhamma Based on Somdej Phra Buddhaghosajarn (P.A. Payutto)

พระโพธิ์ จันทสโร (ภาระบาล)

Phra Pho Chandasaro (Parabal)

สงวน หล้าโพนทัน

Sanguan Laphonthan

พระมหาสากล สุภรเมธี

Phramaha Sakol Subharamedhi

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอรัญญิก

Mahamakut Buddhist University, Roi Et Campus

E-mail: Sanguan.laphonthan@gmail.com



Received: 22 October 2024; Revised: 8 December 2024; Accepted: 23 December 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาวิธีการอธิบายธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาวิธีการอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) และ 3) เพื่อวิเคราะห์วิธีการอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากหนังสืองานเขียนของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นหลัก พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง นำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า

1. วิธีการอธิบายธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้ 1) วิธีการอธิบายธรรมต่างๆ เช่น เรื่องบุคคลด้วยบุคคล เป็นต้น 2) การอธิบายธรรมมีดังนี้ (1) แบบสนทนา (2) แบบบรรยาย (3) แบบตอบปัญหา และ (4) แบบวางกฎข้อบังคับ 2. วิธีการอธิบายธรรม มีดังนี้ 1) การอธิบายชั้น 5 2) การอธิบายอายตนะ 6 3) การอธิบายไตรลักษณ์ 4) การอธิบายปฏิจลสมุปบาท 5) การอธิบายกรรม 3. วิเคราะห์วิธีการอธิบายธรรม มีดังนี้ 1) วิธีการอธิบายชั้น 5 เช่น แยกแยะสภาวะที่มีอยู่จริง เป็นต้น 2) วิธีการอธิบายอายตนะ 6 เช่น ตามพุทธพจน์ เป็นต้น 3) วิธีการอธิบายไตรลักษณ์ เช่น โดยความหมายของไตรลักษณ์ เป็นต้น 4) วิธีการอธิบายปฏิจลสมุปบาท เช่น โดยยกตัวกฎหรือตัวสภาวะ เป็นต้น 5) วิธีการอธิบายกรรม เช่น โดยความจริงตามธรรมชาติ เป็นต้น

คำสำคัญ วิธีการอธิบายธรรม, พุทธปรัชญาเถรวาท, สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

Abstract

This research article has the following objectives: 1) to study the methods of explaining Dhamma in Theravada Buddhist philosophy, 2) to study the methods of explaining Dhamma according to the teachings of Somdej Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto), and 3) to analyze the methods of explaining Dhamma according to the teachings of Somdej Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto). It is a qualitative research, studying mainly the writings of Somdej Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto), Tripitaka, commentaries and related documents, and presenting the research results using descriptive analysis.

The research results found that:

1. Methods of explaining Dhamma in Theravada Buddhist philosophy are as follows:
 - 1) During the time of the Buddha, the Buddha used the method of spreading Dhamma by applying it to the geographical conditions, customs, traditions, etc.
 - 2) Methods of explaining Dhamma, such as the story of a person by a person, etc.,
 - 3) The Puggaladitthana and dhammaditthana method.
 - 4) Teaching focusing on a person.
 - 5) Dhamma explanations are as follows: (1) conversation method, (2) Lecture method, (3) question-answering method and (4) laying down rules and regulations.
2. Methods of explaining Dhamma according to the teachings are as follows:
 - 1) Explanation of the 5 Khandhas, which is a collection of various components.
 - 2) Explanation of the 6 sense bases.
 - 3) Explanation of the three characteristics, each components, all are composed of other components.
 - 4) Explanation of Dependent Origination,
 - 5) Explanation of Karma.
3. Analysis of methods of explaining Dhamma according to the teachings are as follows:
 - 1) Methods of explaining the 5 Aggregates, such as distinguishing the actual conditions etc.,
 - 2) The method of explaining the 6 Sense-fields, such as according to the Buddha's words, etc.,
 - 3) The method of explaining the Three Characteristics, such as by the meaning of the Three Characteristics, etc.,
 - 4) The method of explaining the Dependent Origination, such as by citing the law or conditions, etc.
 - 5) The method of explaining karma, namely, such as by the truth of nature, etc.

Keywords: Method of explaining the Dhamma, Theravada Buddhist Philosophy, Somdej Phra Buddhaghosacariya (P.A. Payutto)

บทนำ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) เป็นพระมหาเถระชาวไทยที่ได้รับการยอมรับจากนานาชาติว่า เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพระไตรปิฎก ในปี 2538 ได้รับยกย่องจากมหาวิทยาลัยยูนนาน ประเทศอินเดีย ให้เป็น “ตรีปิฎกาจารย์” ดังปรากฏมีพระเถระในประวัติศาสตร์เพียง 2 รูปเท่านั้นที่เป็นชาวต่างประเทศ คือ สมณะเหียนจั้ง (พระถังซำจั๋ง) และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ และในปี 2537 องค์การยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education) ได้มอบรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพแก่ท่าน จากผลงานการประพันธ์หนังสือที่มุ่งเน้นเพื่อการสร้างสันติภาพอย่างแท้จริง ในบรรดาหนังสือทั้งหลายที่ได้รับการยกย่อง

กล่าวถึงมากที่สุด “พุทธธรรม” คือหนังสือที่มีเนื้อหาหลักธรรมสำคัญอันเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ท่านได้นำเอาหลักอริยสัจสี่มาอธิบายในรูปของชีวิตมนุษย์ว่า ชีวิตของมนุษย์คือประชุมรวมตัวกันของชั้น 5 หรือรูปนาม เป็นสสารที่มีวิญญาณครอง (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2018) หนังสือพุทธธรรมที่เป็นงานเขียนหรืองานนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) นี้หมายความว่าหนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับขยาย แต่เดิมก็คือพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ นั่นเอง แต่ในการพิมพ์ครั้งใหม่ได้ดัดปรับให้สั้นเข้า เพื่อจำง่ายเรียกได้สะดวก โดยทั่วไปแล้วเนื้อหาหนังสือนี้ ก็คงตามเดิม แต่เมื่อทำงานตรวจชำระและใช้ข้อมูลคอมพิวเตอร์เป็นโอกาสที่จะจัดปรับได้สะดวก จึงได้จัดรูปให้อ่านง่ายขึ้น โดยเฉพาะขอยย่อหน้าถี่ขึ้นอย่างมาก และได้แทรกเพิ่มคำอธิบายในที่ต่างๆ ตามสมควร ที่ควรสังเกตคือ ได้นำ “บทความประกอบ” ทั้งหมดของภาค 1 แยกออกไปจัดรวมไว้ต่างหากเป็นภาค 3 คืออยู่ท้ายเล่ม และได้เพิ่มบทความประกอบอีก 1 บท (บทความประกอบที่ 6: ความสุข 2: ฉบับประมวลความ) เป็นบทสุดท้าย ทำให้หนังสือนี้มีจำนวนบททั้งหมดเพิ่มจาก 22 เป็น 23 บท (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559)

ในหนังสือพุทธธรรมเป็นงานเขียนที่มีความละเอียดลึกซึ้งอย่างยิ่ง เสมือนการย่อเอาหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎกในส่วนที่เป็นพระสูตรต้นตปิฎกมารวมลงไว้เพื่อการศึกษาและการทำความเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น เป็นการประมวลคำสอนในพระพุทธศาสนาว่านเป็นข้อสรุปลงว่า พุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนและทรงมุ่งหมายที่แท้จริงเป็นอย่างไรนั้น เป็นเรื่องยาก แม้จะยกข้อความในคัมภีร์ซึ่งถือกันว่าเป็นพุทธพจน์มาอ้างเพราะคำสอนในคัมภีร์มีปริมาณมากมาย มีแต่ด้านระดับความลึกซึ้งต่างกัน และขึ้นต่อการตีความของบุคคลโดยใช้สติปัญญาและความสุจริตใจหรือไม่เพียงไรด้วย ในบางกรณี ผู้ถือความเห็นต่างกันสองฝ่ายอาจยกข้อความในคัมภีร์สนับสนุนความคิดเห็นของตนได้ด้วยกันทั้งคู่ การวินิจฉัยความจริงขึ้นอยู่กับความแม่นยำในการจับสาระสำคัญและความกลมกลืนสอดคล้องแห่งหลักการและหลักฐานที่แสดงทั้งหมดโดยหน่วยรวมเป็นข้อสำคัญ แม้กระนั้น เรื่องที่แสดงและหลักฐานต่างๆ ก็มักไม่กว้างขวางครอบคลุมพอ จึงหนีไม่พ้นจากอิทธิพลความเห็นและความเข้าใจพื้นฐานต่อพุทธธรรมของบุคคลผู้แสดงนั้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559) และลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมก็สามารถที่จะสรุปลงได้ 2 อย่างคือ 1. แสดงหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมนธรรม” หรือที่เรียกเต็มว่า “มัชฌิมาอัมมเทสนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลปริสฐิตตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่างๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้นๆ ด้วยการแก่งความจริงทางปรัชญา 2. แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิบัติ” อันเป็นการครองชีพของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิต ไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น สภาพของบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559)

ส่วนการอธิบายธรรมหรือหลักคำสอนของท่านก็จะมีวิธีการอธิบายที่เป็นแนวเฉพาะ ส่วนมากตามความเห็นในงานนิพนธ์ก็จะได้พบในหนังสือพุทธธรรมที่ท่านได้นิพนธ์ไว้ เช่น การอธิบายเรื่อง ความสุข ในหนังสือพุทธธรรมของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) นั้น ในตอนที่ 6 : ชีวิตที่ดีเป็นอย่างไร? กล่าวถึงความสุข 1 : ฉบับแบบแผน ได้อธิบายถึงความสุขอันเป็นลักษณะสำคัญของนิพพาน ที่สืบเนื่องมาจากความหมายว่า ดับ นั่นเอง ในที่นี้หมายถึงความดับทุกข์ อันหมายถึง หมดจากความทุกข์ บรรลุถึงความสุขอันสุดยอดได้ จึงมีความเฉพาะร่วมสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องความสุขมีความสำคัญมากในการปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า พุทธจริยธรรมไม่แยกต่างหากจากความสุข เริ่มแต่ขั้นต้นในการทำสมาธิ

หรือกรรมดีทั่วไปที่เรียกว่า บุญ ก็มี ดังพระพุทธพจน์ตรัสว่า “บุญเป็นชื่อของความสุข” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จะเห็นได้ว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน ก็เป็นความสุขและเป็นบรมสุขคือสุขสูงสุดด้วย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ความสุขเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาเป็นสิ่งที่ทุกคนแสวงหากันอยู่ แต่ที่จริงความสุขนั้นเราสามารถทำให้เกิดขึ้นได้ทันที ก็คือในจิตใจนี้เอง เมื่อใดโยมมีศรัทธา มีเมตตา มีไมตรีธรรม มีความสดชื่น เบิกบาน ผ่องใส ความสุขก็เกิดขึ้นในใจเมื่อนั้นทันที (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2560) และกล่าวถึงความสุข 2 : ฉบับประมวลความที่กล่าวว่าพระพุทธศาสนา คือ ระบบการพัฒนาความสุขโดยกล่าวถึงความสุขในชื่อเรียกต่างๆ มีความหลากหลายมากมาย ซึ่งแบ่งออกได้ทั้งโดยชั้นและประเภท จากต่ำไปหาสูงจนกระทั่งถึงความสุขสูงสุดซึ่งนั้นก็หมายถึง นิพพานนั่นเองทั้งภาคหลักการและภาคการปฏิบัติ อันเป็นการอธิบายความสุขที่เป็นไปตามแบบแผนที่มีจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ว่าชีวิตที่ดีควรเป็นอย่างไร (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559) เป็นต้น นอกจากนั้นแล้วจะเห็นได้จากการอธิบายหลักธรรมหัวข้ออื่นที่มาจากหนังสือพุทธธรรมเช่นกัน เช่น การอธิบายชั้น 5 การอธิบายอายตนะ 6 การอธิบายไตรลักษณ์ 3 การอธิบายปฏิจลสมุปบาท 12 การอธิบายกรรม 12 เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเป็นประเด็นหลักในการวิจัย นอกจากนี้แล้ว ผลงานของท่านเป็นที่ยอมรับจากหลายสถาบันการศึกษา ทั้งด้านหลักธรรมที่ละเอียดลึกซึ้ง ด้านวรรณกรรม ด้านคำสอน แสดงออกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาหรือพระธรรมวินัยในฐานะที่เป็นภิกษุรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท งานเขียนหรืองานนิพนธ์ของท่านโดยเฉพาะในหนังสือพุทธธรรมจึงมีความหมายแฝงหรือความหมายระหว่างบรรทัดที่เป็นทัศนะของพระพุทธเจ้าหรือทัศนะของพระพุทธศาสนาอย่างเถรวาทตั้งแต่นั้นเอง

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษา การวิเคราะห์วิธีการอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ซึ่งถือเป็นคำอธิบายเรื่องวิธีการอธิบายธรรมของท่านเองที่มีลักษณะเฉพาะในงานนิพนธ์ของท่านจากหนังสือพุทธธรรมซึ่งเป็นงานนิพนธ์หลัก โดยอาศัยงานนิพนธ์เล่มอื่นร่วมวิเคราะห์ด้วยเพื่อให้เห็นทัศนะของท่านได้ชัดเจนว่าท่านมีวิธีการวิเคราะห์และอธิบายธรรมที่ไม่เหมือนกับท่านอื่น และการอธิบายธรรมนั้นก็มุ่งเน้นไปที่การตีความเป็นหลักแต่ก็ไม่ได้ห่างจากพระพุทธพจน์ซึ่งเป็นเนื้อหาจากพระไตรปิฎกโดยตรง อันจะนำไปสู่การปรับใช้ในการแก้ปัญหาและการเผยแผ่องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการอธิบายธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาวิธีการอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)
3. เพื่อวิเคราะห์วิธีการอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นศึกษาทางด้านเอกสาร (Documentary Research) มีลำดับและขั้นตอนในการวิจัย ดังนี้

1. ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นศึกษารวบรวมข้อมูลในเรื่องที่เกี่ยวกับวิธีการอธิบายธรรมของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส เอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาหรือประเด็นที่ต้องการทราบ

2. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากตำรา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิธีการอธิบายธรรมของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการอธิบายธรรมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท และรวบรวมแนวคิดจากการวิเคราะห์ตีความของนักปราชญ์ต่างๆ

3. นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ เพื่อหาข้อสรุป และนำเสนอรายงานผลงานการวิจัยต่อไป

ผลการวิจัย

1. วิธีการอธิบายธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

1) การเทศนาเรื่องบุคคลด้วยบุคคล คือ การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานโดยการยกบุคคลขึ้นเป็นตัวอย่าง โดยไม่ได้สื่อความหมายถึงสภาวะธรรม แต่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับบุคคล เช่น ทรงอธิบายว่า คนตาบอดมีลักษณะอย่างไร เป็นต้น

2) การเทศนาเรื่องบุคคลด้วยสภาวะธรรม คือ การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานอันเป็นการเทศนาถึงบุคคลโดยยกธรรมะขึ้นเป็นตัวอย่าง เพื่อสื่อถึงสภาวะธรรมอันเป็นนามธรรม โดยทรงตรัสถึงบุคคลก่อนแล้วตามด้วยองค์ธรรม เช่น บุคคลและความเข้าใจเรื่องความไม่เที่ยงของสังขารและการยึดติด หากบุคคลใดมีความเข้าใจหลักธรรมดีก็จะไม่ยึดติดและสามารถละอุปาทานได้ ชีวิตก็จะหมดทุกข์ เป็นต้น

3) การเทศนาเรื่องสภาวะธรรมด้วยหลักธรรมคำสอน คือการอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐานโดยการยกธรรมะขึ้นเป็นตัวอย่าง ไม่มีการยกบุคคลอ้างประกอบ เป็นพุทธพจน์ที่ว่าด้วยตัวธรรมะล้วน ๆ ที่เหมาะกับพระภิกษุสงฆ์และผู้มีความเข้าใจในหลักธรรมเป็นอันดี เช่น พุทธพจน์ที่เกี่ยวกับองค์ธรรมและสภาวะธรรมอันมีเป้าหมายเพื่อการหลุดพ้นและการบรรลุพระนิพพาน เช่น การอธิบายถึงเวทนา 3 สภาวะนิพพาน การสิ้นตัณหา และกิเลส เป็นต้น

4) การเทศนาเรื่องสภาวะธรรมด้วยการยกบุคคล ตัวอย่างขึ้นประกอบ คือการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานที่ทรงใช้กลวิธีประกอบการอธิบายเพิ่มเติม โดยทำให้หลักธรรมนั้นมีลักษณะเป็นรูปธรรม เข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่นการใช้ข้ออุปมาเปรียบเทียบ การใช้นิทานชาดก การเล่าเรื่องประกอบให้เห็นภาพพจน์ ซึ่งเหมาะกับปุถุชนทั่วไป

5) วิธีการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน คือ 1. การอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน เทศนาธรรมที่ว่าด้วยสภาวะนามธรรมโดยการทำให้เป็นรูปธรรมด้วยกลวิธีประกอบการสอน เช่น การยกตัวอย่าง การยกตัวบุคคล การเล่าเรื่องการอุปมาอุปไมยเพื่อชี้แนะแจ่มแจ้งให้เห็นข้อเท็จจริง เพราะผู้ฟังยังไม่รู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าดีพอ และ 2. การอธิบายธรรมแบบธรรมาธิฐาน – เทศนาธรรมที่มุ่งเน้นสภาวะธรรมอันเป็นนามธรรมโดยตรงโดยไม่มีกลวิธีประกอบการสอน คือ ไม่มีการยกตัวอย่าง ไม่มีการอ้างบุคคล ไม่มีการเล่าเรื่อง ไม่มีการอุปมาอุปไมย แต่เป็นการอธิบายธรรมขั้นสูงมุ่งมรรคผลนิพพาน เป็นการสอนธรรมะที่มุ่งเน้นปรมัตถสัจจะเพื่อให้เห็นถึงความจริงของชีวิต เช่น ชันธ 5 ธาตุ 4 ที่ตกอยู่ใต้กฎธรรมชาติดังเป็นสากล คือ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท เป็นคำสอนที่มุ่งสอนถึงการรู้จักทุกข์และการดับทุกข์ตามหลักอริยสัจ 4 และแนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรเทาการหลุดพ้นจากทุกข์และวัฏสงสารตามหลักมรรคมีองค์ 8 โพชฌงค์ 7 เป็นต้น แต่ในบางครั้งอาจมีการอธิบายองค์ธรรมให้พอเป็นสังเขปเพื่อความเข้าใจแต่ไม่ได้อธิบายอย่างละเอียดเหมือนกับการอธิบายธรรมแบบบุคคลาธิฐาน การอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งแบบบุคคลาธิฐานและแบบธรรมาธิฐาน มีจุดหมายเหมือนกัน คือ การสื่อสารให้ผู้ฟังเข้าใจถึงหลักธรรมคำสอนของพระองค์เป็นสำคัญ แต่ความต่างของการอธิบายทั้ง 2 รูปแบบเป็นเรื่องของรูปแบบการนำเสนออันเป็นการสื่อสารธรรมะให้เหมาะสมกับผู้ฟังเป็นหลัก

6) จุดมุ่งหมายในการอธิบายธรรมของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอนเน้นที่บุคคลเป็นหลัก เพราะตระหนักว่ามนุษย์เป็นผู้ฝึกได้และเป็นผู้ที่จะรู้ตามได้ ถ้าเขาได้ฝึกตนเอง ตามหลักการและวิธีการที่พระองค์ทรงค้นพบเพราะว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพ ทางปัญญา เมื่อได้ฟังการแนะนำแล้วก็จะสามารถพัฒนาจิตใจของตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ได้ แต่ระดับความสามารถของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ดังนั้นในการสอนแต่ละครั้ง พระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับประเภท และศักยภาพของแต่ละบุคคลโดยพระองค์จะคำนึงถึงผู้ฟังเป็นหลัก ในการสอนแต่ละครั้ง พระองค์จะทรงตรวจสอบดูลักษณะ และระดับภูมิปัญญาก่อน จึงจะทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังนำไปปฏิบัติ ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดง โดยมีจุดมุ่งหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริง ในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็นเพื่อให้ผู้ฟังไตร่ตรองตามเห็นได้จริง และเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตาม

7) วิธีการเพื่อใช้การอธิบายธรรม โดยวิธีการที่ทรงใช้ในการเผยแผ่มีหลายประการด้วยกัน แต่พบว่าวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้บ่อยมี 4 ประการ คือ 1. แบบสนทนา คือ แบบถามนำ 2. แบบบรรยาย คือ การแสดงในสถานที่ที่มีผู้คนจำนวนมาก 3. แบบตอบปัญหา คือ การไขข้อสงสัยของคู่สนทนา และ 4. แบบวางกฎข้อบังคับ คือ การกำหนดหลักเกณฑ์ กฎระเบียบและข้อบังคับ วิธีการต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้นมิใช่ว่า พระองค์จะทรงใช้ขึ้นโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง หากแต่ทรงใช้ยืดหยุ่นแตกต่างกันไปตามแต่อุปนิสัยของผู้ฟังแต่ละคน ทรงมุ่งผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ วิธีการใดที่ใช้ได้ผลดีที่สุด ในขณะนั้น ก็ทรงใช้วิธีนั้น โดยไม่ทรงกล่าวว่า จะเสียเกียรติหรือถูกรู้สึกว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ทรงยอมให้ผู้ฟังรู้สึกว่าเขาเก่งบางคราวก็ทรงข่ม สมควรอ่อนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็ทรงขัดสมควรปลอบก็ทรงปลอบ ด้วยวิธีทั้งอ่อนละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไป ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเพราะงานเผยแผ่พุทธธรรม เป็นงานหลักเป็นหัวใจที่ทำให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองเป็นงานแรกที่พระบรมศาสดาดำริ และทรงทำแน่วแน่มหาใจสุดท้าย แม้ภายหลังเสด็จดับขันธปรินิพพานไป เหล่าสาวกทั้งหลายก็ได้ดำเนินการแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอน ตามรูปแบบและแนวทางการเผยแผ่ของพระองค์สืบมา

2. วิธีการอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)

1) การอธิบายชั้น หรือหลักชั้น 5 แสดงถึงความเป็นให้เห็นว่าชีวิตเป็นการประชุมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ หน่วยรวมของส่วนประกอบเหล่านี้ ก็ไม่ใช่ตัวตน ส่วนประกอบแต่ละอย่างๆ นั้นเอง ก็ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่มี เมื่อมองเห็นเช่นนั้นแล้ว ก็จะถอนความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวตนได้ ความเป็นอนัตตานี้ จะเห็นได้ชัดต่อเมื่อเข้าใจกระบวนการของชั้น 5 เมื่อมองเห็นว่าชั้น 5 มีอยู่อย่างสัมพันธ์และอาศัยซึ่งกันและกัน ก็จะไม่เกิดความเห็นผิดว่าขาดสูญ ที่เรียกว่า และความเห็นผิดว่าเที่ยง ที่เรียกว่า นอกจากนั้น เมื่อรู้ว่สิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนและมีอยู่อย่างสัมพันธ์อาศัยกันและกันเช่นนั้นแล้ว ก็เข้าใจหลักกรรมโดยถูกต้องว่าเป็นไปได้อย่างไร กระบวนการแห่งความสัมพันธ์และอาศัยกันของสิ่งทั้งหลายนี้มีคำอธิบายอยู่ในหลักปัจจุสมุปบาทเช่นเดียวกันวิธีชั้น 5 นี้ เป็นการฝึกความคิด หรือสร้างนิสัยที่จะใช้ความคิดแบบวิเคราะห์ความจริง คือ เมื่อประสบหรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ ความคิดก็ไม่หยุดตันอึด ยึดถือเฉพาะรูปลักษณะภายนอกเท่านั้น เป็นการสร้างนิสัยขบสอสอบสวนสืบค้นหาความจริง และที่สำคัญยิ่งคือ ทำให้รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ ล้วน ๆ ของมัน

2) การอธิบายอายตนะ แยกประเด็นออกเป็น 2 ภาค ในภาคที่ 1 มีข้อที่ฟังย้าเป็นพิเศษเพื่อสะกดกแก่การศึกษาต่อไปว่า คำว่า “ทวาร” (ในทวาร 6) นั้น เมื่อกล่าวถึงในระบบการทำงานของกระบวนการแห่งชีวิต ท่านนิยมเปลี่ยนไปใช้คำว่า “อายตนะ” ซึ่งแปลว่า แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือทางรับรู้ ดังนั้น ในการศึกษาเรื่องนี้ต่อไป จะใช้คำว่า “อายตนะ” แทนคำว่า “ทวาร” ในภาคที่ 2 ฟังย้าว่า กระบวนการของชีวิตในภาคนี้

รวมอยู่ในชั้นที่ 4 คือ สังขารชั้น ที่กล่าวมาแล้วในบทก่อน สังขารต่าง ๆ ในสังขารชั้น ซึ่งมีอยู่มากมาย แบ่งเป็น ฝ่ายดีบ้าง ฝ่ายชั่วบ้าง ฝ่ายกลางๆ บ้าง จะปรากฏตัวออกมาปฏิบัติการโดยถูกเจตนาที่เป็นหัวหน้าหรือเป็นตัวแทนเลือกชักจูงมา หรือจัดแจงมอบหมายหน้าที่ให้ช่วยกันทำการปรุงแต่งการแสดงออกหรือการกระทำทางกาย วาจา ใจ เกิดเป็นกรรม คือการทำ การพูด การคิดในกรณีนี้ สังขารจะถูกจัดประเภทเสียใหม่ให้สอดคล้องกับบทบาทของมัน โดยแบ่งตามทางหรือทวารที่แสดงออก เป็น กายสังขาร วชิสังขาร และมนโสังขาร เรียกตามชื่อหัวหน้าหรือตัวแทนว่า กายัญเจตนา วชิ-ัญเจตนา และมนโญเจตนา หรือเรียกตามงานที่ทำออกมาว่า กายกรรม วชิกรรม และมนโกรรม

3) การอธิบายไตรลักษณ์ แท้จริงแล้ว สิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปของกระแส ส่วนประกอบแต่ละอย่างๆ ล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่นๆ ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของมันเองเป็นอิสระ ล้วนเกิดดับต่อกันไปเรื่อย ไม่เที่ยง ไม่คงที่ กระแสนี้ไหลเวียนหรือดำเนินต่อไป อย่างที่คล้ายกับรักษารูปแนวและลักษณะทั่วไปไว้ได้อย่างค่อยเป็นไป ก็เพราะส่วนประกอบทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยสืบต่อ แก่กันอย่างหนึ่ง และเพราะส่วนประกอบเหล่านั้นแต่ละอย่างล้วนไม่มีตัวตนของมันเอง และไม่เที่ยงแท้คงที่อย่างหนึ่งความเป็นไปต่างๆ ทั้งหมดนี้ เป็นไปตามธรรมชาติ อาศัยความสัมพันธ์และความเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกันของสิ่งทั้งหลายเอง ไม่มีตัวการอย่างอื่นที่นอกเหนือออกไปในฐานะผู้สร้างหรือผู้บันดาล จึงเรียกเพื่อเข้าใจง่ายๆ ว่าเป็นกฎธรรมชาติมีหลักธรรมใหญ่อยู่ 2 หมวด ที่ถือได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์และ ปฏิจจสมุปบาทความจริงธรรมทั้ง 2 หมวดนี้ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงในคนละแง่หรือคนละแนว เพื่อมองเห็นความจริงอย่างเดียวกัน คือ ไตรลักษณ์ มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นเป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันตามหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วนหลักปฏิจจสมุปบาท ก็มุ่งแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันเป็นกระแส จนมองเห็นลักษณะได้ว่าเป็นไตรลักษณ์กฎธรรมชาตินี้ เป็น ชาติ คือภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็น ธรรมฐิติ คือภาวะที่ตั้งอยู่หรือยืนตัวเป็นหลักแน่นอนอยู่โดยธรรมดา

4) การอธิบายปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ 1) การอธิบายแบบแสดงวิวัฒนาการของโลกและชีวิต โดยการตีความพุทธพจน์บางแห่งตามตัวอักษรเช่น พุทธดำรัสว่า โลกสมุทัย เป็นต้น และ 2) การอธิบายแบบแสดงกระบวนการเกิด-ดับแห่งชีวิต และความทุกข์ของบุคคล ซึ่งแยกได้เป็น 2 นัย ดังนี้คือ

(1) แสดงกระบวนการช่วงกว้างระหว่างชีวิตต่อชีวิต คือ แบบข้ามภพข้ามชาติ เป็นการแปลความหมายตามรูปศัพท์อีกแบบหนึ่ง และเป็นวิธีอธิบายที่พบทั่วไปในคัมภีร์รุ่นอรธกถา ซึ่งขยายความหมายออกไปอย่างละเอียดพิสดาร ทำให้กระบวนการนี้มีลักษณะเป็นแบบแผน มีขั้นตอนและคำบัญญัติเรียกต่างๆ จนดูสลับซับซ้อนแก่ผู้เริ่มศึกษา

(2) แสดงกระบวนการที่หมุนเวียนอยู่ตลอดเวลาในทุกขณะของการดำรงชีวิต เป็นการแปลความหมายที่แฝงอยู่ในคำอธิบายนัยที่ 1) นั่นเอง แต่เล็งเอานัยอันลึกซึ้งหรือนัยประยุกต์ของศัพท์ตามที่เข้าใจว่าเป็นพุทธประสงค์ (หรือเจตนารมณ์ของหลักธรรม) เฉพาะส่วนที่เป็นปัจจุบัน วิธีอธิบายนัยนี้ยืนยันตัวเองโดยอ้างพุทธพจน์ในพระสูตรได้หลายแห่ง เช่น ในเจตนาสูตร ทุกขนิโรธสูตร และโลกนิโรธสูตร เป็นต้น ส่วนในพระอภิธรรม มีบาลีแสดงกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาททั้งหมดที่เกิดครบถ้วนในขณะจิตอันเดียวไว้ด้วย จัดเป็นตอนหนึ่งในคัมภีร์ทีเดียว

5) การอธิบายกรรม ได้แก่ 1) อุดุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ โดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น เรื่องลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฝนตกฟ้าร้อง การที่ดอกบัวบานกลางวันหุบกลางคืน การที่ดินน้ำปุ๋ยช่วยให้ต้นไม้งาม การที่คนไอหรือจาม การที่สิ่งทั้งหลายผุพังเน่า

เปื่อย เป็นต้น แนวความคิดของท่านมุ่งเอาความผันแปรที่เนื่องด้วยความร้อนหรืออุณหภูมิ 2) พืชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกกันว่าพันธุกรรม เช่น หลักความจริงที่ว่าพืชเช่นใด ก็ให้ผลเช่นนั้น พืชมะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง เป็นต้น 3) จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์ (สิ่งเร้า) กระทบประสาท จะมีการรับรู้เกิดขึ้น จิตจะทำงานอย่างไร คือ มีการไหวแห่งภวังคจิต ภวังคจิตขาดตอน แล้วมีอาวัชชนะ แล้วมีการเห็น การได้ยิน ฯลฯ มีสัมปฏิจฉันนะ สันตึระณะ ฯลฯ หรือเมื่อจิตที่มีคุณสมบัติอย่างนี้เกิดขึ้น จะมีเจตสิกอะไรบ้างประกอบได้ หรือประกอบไม่ได้ เป็นต้น 4) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือกระบวนการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ หรือพูดให้จำเพาะลงไปอีกว่า กระบวนการแห่งเจตจำนง หรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องสมกัน เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่ว มีผลชั่ว เป็นต้น 5) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างหนึ่งที่เรียกกันว่า ความเป็นไปตามธรรมดา เช่นว่า สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นธรรมดา คนย่อมมีความเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา ธรรมดาของคนยุคนี้มีอายุขัยประมาณร้อยปีไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ย่อมเป็นธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่เป็นสภาพไม่เที่ยง ถูกปัจจัยบีบคั้นและไม่เป็นอัตตา

3. วิเคราะห์วิธีการอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)

1) วิธีการอธิบายขั้นต้น ท่านมีวิธีการอธิบาย คือ 1) แยกแยะสภาวะทั้งหลายที่มีอยู่จริง โดยได้ยกประเด็นส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับขั้น 5 ขึ้นมาเพื่อให้เห็นว่าเป็นของที่มีอยู่จริงในชีวิตมนุษย์ที่ไม่สามารถที่จะปฏิเสธได้ 2) แยกแยะส่วนประกอบของขั้น 5 ออกมาทั้งหมด เพื่อเจาะประเด็นส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันและรวมกันเป็นกลุ่มก้อน พร้อมทั้งขยายความเกี่ยวกับส่วนประกอบนั้นๆตามความหมายที่เกี่ยวข้องกันและกันกับขั้น 5 และ 3) อธิบายคุณค่าทางจริยธรรม เพื่อให้เห็นเป็นคุณและโทษ พร้อมทั้งให้เกิดความเข้าใจถึงคุณค่าและสามารถที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ต้องการของพุทธธรรมได้และหลักขั้น 5 นี้ที่แท้จริงแล้ว คือคือหลักแห่งการไม่ยึดติดถือมั่นหรือการปล่อยวางสิ่งทั้งปวงนั่นเอง

2) วิธีการอธิบายอายตนะ ท่านมีวิธีการอธิบาย คือ 1) อธิบายไปตามพุทธพจน์ เป็นการยกพุทธพจน์มาอธิบายขยายความที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกันตามหลักการเพื่อให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกันสัมพันธ์กัน เช่น ตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น 2) อธิบายกระบวนการตัวสภาวะของอายตนะ การสืบต่อหรือการต่อเนื่องถึงอายตนะทั้ง 5 ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และ 3) อธิบายคุณ โทษ ทางออกพ้นแห่งอายตนะ เพื่อให้เข้าใจตามตงสภาวะของอายตนะ โดยป้องกันมิให้เกิดความหลงไหลและเพื่อเห็นโทษต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น

3) วิธีการอธิบายไตรลักษณ์ ท่านมีวิธีการอธิบาย คือ 1) อธิบายตามความหมายของไตรลักษณ์คือ ว่าด้วยชีวิตและโลกและสภาวะทั้งปวง 2) อธิบายไตรลักษณ์ตามหลักวิชาในคัมภีร์ หลักธรรมนิยามที่แสดงไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ 3 อย่าง มาตั้งเป็นหัวข้ออีกครั้งหนึ่งเพื่ออธิบายให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป ตามแนวหลักวิชาที่มีหลักฐานอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ และ 3) อธิบายตามความหมายศัพท์และองค์ธรรม “สังขาร” ในขั้น 5 คือ สภาวะที่ปรุงแต่งจิต ตัวปรุงแต่งจิตใจและการกระทำ ให้มีคุณภาพต่างๆ เครื่องปรุงของจิต และองค์ธรรมถ้าแบ่งธรรมหรือสิ่งต่างๆ ออกเป็น 2 อย่างคือ รูปธรรม กับ นามธรรม

4) วิธีการอธิบายปฏิจสมุปบาท ท่านมีวิธีการอธิบาย คือ 1) อธิบายยกตัวกฎหรือตัวสภาวะปฏิจสมุปบาท แปล พอให้ความหมายในเบื้องต้นว่า การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมีขึ้น หรือการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน มาปฏิจสมุปบาท เป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ 2) อธิบายด้วยการยกตัวอย่าง วิธีการอธิบายก็ยกตัวอย่างประกอบ คือสิ่งทั้งหลายที่เป็นปรากฏการณ์นี้ เราบอกว่าเกิดจาก

เหตุ เพราะมันเป็นผลเช่น เรายกตัวอย่างว่าต้นมะม่วงเกิดขึ้นก็มาจากเหตุ เราก็อาจจะบอกว่า เช่น เกิดจาก เม็ดมะม่วงถ้าเรากล่าวว่าต้นมะม่วงเกิดจากเม็ดมะม่วง เม็ดมะม่วงเป็นเหตุ แล้วต้นมะม่วงเป็นผล อย่างนี้คือ ระบบเหตุเดียวผลเดียว 3) อธิบายการเกิดขึ้นของปัจจัย การที่ไม่เที่ยงแล้วจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่มาสัมพันธ์กันนี้ เมื่อไม่มีเหตุปัจจัยให้เป็นอย่างนั้นมันก็ไม่เป็นก็เท่านั้นเอง

5) วิธีการอธิบายกรรม ท่านมีวิธีการอธิบาย คือ 1) อธิบายความจริงตามธรรมชาติ ความจริง กรรมก็เป็นเรื่องธรรมชาติธรรมชาตินี้ คือเป็นเรื่องความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของชีวิตมนุษย์ ที่มีเจตนา มีการคิด การพูดและการกระทำ แสดงออก มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลาย 2) อธิบายถึงผลของการกระทำ เมื่อทำกรรมอย่างหนึ่งแล้ว ก็พิจารณาวิเคราะห์ตรวจสอบคุณภาพและผลของกรรมนั้น ให้เห็นข้อดี ข้อหย่อน ส่วนที่ขาดที่พร่อง และ 3) อธิบายด้วยการตอบคำถาม มีคำถามที่น่าสังเกตว่า “ถ้าไม่ทำกรรมใหม่ อยู่ไปๆ กรรมเก่าจะหมดไปเองไหม” เมื่อไม่ทำกรรมใหม่ อยู่ไป กรรมเก่าก็อาจจะหมดไปเอง แต่ไม่หมดหรอกไม่ต้องอยู่เฉยๆ แม้แต่จะชดใช้กรรมเก่าไปเท่าไรๆ ก็ไม่มีทางหมดไปได้อยู่นั่นเอง

อภิปรายผล

วิธีการอธิบายธรรมอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) สามารถนำมาวิเคราะห์ผลการอภิปรายให้เห็นถึงประเด็นต่างๆ ที่สำคัญได้ดังนี้

1. เป็นการนำเสนอหลักธรรมต่าง ๆ ในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อนำมาแสดงหรือเผยแผ่หลักธรรมต่างๆ ที่มีอยู่และพุทธศาสนิกชนทุกคนก็มีหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก เป็นความความวัฒนาสถาพรของพระพุทธศาสนา และความมั่นคงของชาติไทย ผู้ที่จะทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนาได้ดีต้องเป็นผู้รู้ศาสนาได้อย่างดีและปฏิบัติตนตามหลักธรรมในศาสนาได้โดยสมบูรณ์เป็นนิจ การเผยแผ่ศาสนามีคำที่ใช้อยู่ 2 คำ คือ คำว่า "เผยแผ่" และ "เผยแผ่" มีผู้อธิบายคำว่า "เผยแผ่" เป็นลักษณะของมิชชันนารีในศาสนาอื่น คือ มุ่งมั่นจะให้ผู้อื่นยอมรับในศาสนาของตน ซึ่งเป็นลักษณะแห่งการจูงใจให้อีกฝ่ายหนึ่งหันมานับถือคำสอนนั้นๆ ส่วนคำว่า เผยแผ่ หมายถึง การประกาศให้ทราบ หากทราบแล้วสนใจจะเป็นพุทธศาสนิกชน ก็ไม่เป็นที่รังเกียจการเผยแผ่เป็นศัพท์ที่มีลักษณะอะลุ่มอล่วย และแสดงถึงการมีใจกว้าง ไม่ผูกมัดผู้อื่นด้วยความคิดของตนเองหรือศาสนาของตน ในการเผยแผ่หรือเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถ้ากระทำโดยกุศโลบาย นิยมใช้คำว่า เผยแผ่ แต่ถ้าเป็นหน้าที่ของพระภิกษุสามเณรหรือพระสงฆ์ จะใช้คำว่า เผยแผ่... เช่น "พระพุทธศาสนาแพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้ ก็เพราะพระสาวกได้ช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถ้าขาดการเผยแผ่แล้ว พระพุทธศาสนาจะไม่แพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้" การเทศนาสั่งสอนประชาชนเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ และคณะสงฆ์ถือเป็นกิจการพระศาสนาที่สำคัญที่สุด จุดหมายของการศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมประการหนึ่ง คือ ความรู้ความสามารถ ในการที่จะนำพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปสู่ประชาชน หรือเรียกว่าการเผยแผ่นี้ พระภิกษุที่เทศน์เก่งเทศน์ดีจะได้รับยกย่องมาก ปัจจุบันมีบางวัดจัดการสอนวาทศิลป์ในหลักสูตรการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ก็เป็นการส่งเสริม พระภิกษุสามเณรให้มีความสามารถในการเผยแผ่มีผู้สันตติกรณ์อธิบายว่าแนวทางการเผยแผ่ให้ถึงจุดหมายของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผู้เผยแผ่จะต้องเทศนา หรือบรรยายไปตามลำดับขั้น คือ ยกหัวข้อธรรมะที่เหมาะสมกับผู้ฟังในสังคมนั้น ๆ ขึ้นเป็นหลักในการบรรยาย บรรยายขยายความของหัวข้อนั้นให้กว้างขวางแจ่มแจ้งให้เป็นที่น่าสนใจของผู้ฟัง รวบรวมความที่บรรยายแล้วมาย่อเอาเฉพาะความที่สำคัญ สอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูโอภาสธรรมพิทักษ์ (เสียม เตชธมโม/เงางาม) (2554) ได้กล่าวถึงการเผยแผ่ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุทโธ)” ผลการวิจัยสรุปว่า หลักและวิธีการเผยแผ่

ธรรมของพระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุทธิ) ท่านเป็นพระเถรอาจารย์ที่เป็นปูชนียสงฆ์แห่งคณะสงฆ์และประชาชนชาวจังหวัดสุรินทร์ มีคุณสมบัติครบถ้วนของความเป็นนักเผยแผ่พุทธธรรม มีความรู้ลึกซึ้งในสิ่งที่สอน ใช้รูปแบบและแนวทางการสอนให้ประจักษ์ ปฏิบัติตนเป็นอย่างดี แนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นมีความรู้คุณธรรม ปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ในการอนุเคราะห์ประชาชนไม่ให้ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจ อันดีงาม ได้สนองบทบาทกิจการคณะสงฆ์ทั้งการปกครอง การศาสนศึกษา การสาธารณูปการ การศึกษา สงเคราะห์ การสาธารณสงเคราะห์ การเผยแผ่ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลักษณะของการประยุกต์ให้ สอดคล้องวิทยาการสมัยใหม่ นำเสนอแบบวิเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้รู้ถึงหลักคำสอน ที่ทางพระพุทธศาสนาummองที่แตกต่าง ผ่านออกมาในลักษณะการแสดงพระธรรมเทศนา และการกล่าว สัมโมทนียกถา ในลักษณะที่จะฉลองศรัทธาเจ้าภาพ และให้กำลังใจต่อผู้ได้บังคับบัญชา ให้มีกำลังใจ ในการ ประกอบศาสนกิจที่สมบูรณ์ต่อไป

2) เป็นการใช้วิธีคิดแบบไตร่ตรองแยกแยะ(โยนิโสมนสิการ) ระบบความคิดในหลักพุทธปรัชญาเถรวาท โดยการคิดแบบไตร่ตรองแยกแยะเพื่อใช้ความคิดในทางที่ถูกต้อง เพื่อเป็นการสกัดความคิดที่ผิดมิให้ เกิดขึ้น เรียกว่า โยนิโสมนสิการ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), กล่าวว่า “วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ก็คือการ นำเอาโยนิโสมนสิการมาใช้ในทางปฏิบัติ หรือโยนิโสมนสิการที่เป็นภาคปฏิบัติการ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือเรียกสั้นๆ ว่า วิธีโยนิโสมนสิการ นี้ แม้จะมีหลายอย่างหลายวิธี แต่เมื่อว่าโดยหลักการ ก็มี 2 แบบคือ โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัดหรือกำจัดอวิชชาโดยตรง และโยนิโสมนสิการที่มุ่งเพื่อสกัดหรือบรรเทาต้นเหตุ โยนิโสมนสิการที่มุ่งกำจัดอวิชชาโดยตรงนั้น ตามปกติเป็นแบบที่ต้องใช้ในการปฏิบัติธรรมจนถึงที่สุด เพราะ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการตรัสรู้ ส่วนโยนิโสมนสิการแบบสกัดหรือ บรรเทาต้นเหตุ มักใช้เป็นข้อปฏิบัติขั้นต้นๆ ซึ่งมุ่งเตรียมพื้นฐานหรือพัฒนาตนเองในด้านคุณธรรมให้เป็นผู้ พร้อมสำหรับการปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไป เพราะเป็นเพียงขั้นเกลากิเลส แต่โยนิโสมนสิการหลายวิธีใช้ประโยชน์ได้ ทั้งสองอย่าง คือทั้งกำจัดอวิชชาและบรรเทาต้นเหตุไปพร้อมกัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546) ซึ่ง สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหารุ่งเพชร ขวนปญโญ (พัตทาป)(2548)ได้กล่าวถึงการเผยแผ่ไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช)” ผลการวิจัยสรุปว่า ของพระธรรมกิตติวงศ์ เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถมาก คือเป็นพหูสูตร เป็นนักคิด นักประพันธ์หนังสือ มี อหยาศัยไมตรี มีน้ำใจโอบอ้อมอารี กล้าคิด กล้าทำ กล้าแสดง มีวิสัยทัศน์ต่อการเผยแผ่ศาสนากว้างไกล โดยเฉพาะหนังสือธรรมะ เป็นคำสอนที่ชักจูงโน้มน้าวจิตใจของบุคคล ให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง ตาม หลักพุทธธรรมและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาตนเอง รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ของท่านจึงอาจเป็นแบบอย่าง เป็นบรรทัดฐานการเผยแผ่และสามารถนำไปศึกษาเพื่อใช้เผยแผ่พุทธธรรมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ในส่วนผู้ดำเนินชีวิตในระดับโลกียะทั่วไปวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการมีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอยู่ เสมอ เช่นความมีสติอยู่ตลอดเวลาไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตเมื่อประสบกับปัญหาต่าง ๆ มีความเข้าใจใน ปัญหาหรือความทุกข์ โดยกำหนดรู้ เข้าใจสาเหตุของปัญหา แล้วคิดหาวิธีปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาานั้น เพราะ โยนิโสมนสิการเป็นองค์ธรรมที่คอยหล่อเลี้ยงสติ เช่นเมื่อบุคคลได้รับอารมณ์ต่าง ๆ เข้ามาทั้งที่ดี และไม่ดี ถ้ามี โยนิโสมนสิการพิจารณาหาเหตุผล ทำให้เข้าใจตามความเป็นจริง คิดหาทางแก้ไขได้ถูกต้อง หรือเรียกว่า ทำให้ คนมีความคิด ในการแก้ปัญหาของตนเอง

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์วิธีการอธิบายธรรมตามแนวสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)” มีข้อเสนอแนะไว้ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

- 1) สนับสนุนความรู้เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพุทธธรรมให้ชุมชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องภายในชุมชน เช่น แหล่งเรียนรู้ ข้อมูลสารสนเทศ เป็นต้น
- 2) สนับสนุนประชาสัมพันธ์โดยเมื่อมีการประชุมหรืออบรมเยาวชนตามโรงเรียนพระสงฆ์สามเณร จะต้องนำความรู้ไปถ่ายทอดเพื่อประชาสัมพันธ์ บรรยาย แสดงธรรม ให้ผู้ฟังสามารถนำไปปฏิบัติต่อไป
- 3) สนับสนุนเข้าสู่ความรู้เชิงวิชาการสัมมนา การใช้สอนแล้วนำสื่อการสอนในปัจจุบันที่ทันสมัยหรือใช้ศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาประยุกต์ในการบรรยายในสถานศึกษา เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย เป็นต้น

2. ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติการ

- 1) ควรส่งเสริมจิตอาสาเพื่อออกมาถ่ายทอดความรู้เรื่องเนื้อหาพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาปัญหาสภาพของสังคมเพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการขยายผลสืบต่อไป
- 2) ควรส่งเสริมมีการปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมในชุมชน พระสงฆ์จะต้องเป็นแบบอย่างในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันพระ หรือกิจกรรมเสริมในวันหยุด เป็นต้น
- 3) ควรส่งเสริมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความรู้ทางศาสนาในประเด็น ชั้น 5 ไตรลักษณ์อายตนะ ปฏิสัมภุบาท กรรม และมีกิจกรรมที่สนับสนุนการของผู้มีความรู้ในทางสร้างสรรค์

3 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) การศึกษาความรู้เรื่องชั้น 5 ของคนไทยเพื่อการปฏิบัติตามในยุคปัจจุบันตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท แบบเจาะจง สอดถาม มีพื้นที่วิจัย
- 2) การศึกษาความรู้เรื่องอายตนะ 5 ของคนไทยเพื่อการปฏิบัติตามในยุคปัจจุบันตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท แบบเจาะจง สอดถาม มีพื้นที่วิจัย
- 3) การศึกษาความรู้เรื่องไตรลักษณ์ ของคนไทยเพื่อการปฏิบัติตามในยุคปัจจุบันตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท แบบเจาะจง สอดถาม มีพื้นที่วิจัย
- 4) การศึกษาความรู้เรื่องปฏิสัมภุบาทของคนไทยเพื่อการปฏิบัติตามในยุคปัจจุบันตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท แบบเจาะจง สอดถาม มีพื้นที่วิจัย
- 5) การศึกษาความรู้เรื่องกรรมของคนไทยเพื่อการปฏิบัติตามในยุคปัจจุบันตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท แบบเจาะจง สอดถาม มีพื้นที่วิจัย

เอกสารอ้างอิง

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. พิมพ์ครั้งที่ 45. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต สำนักพิมพ์พลีพิมพ์.

พระครูโสภาสธรรมพิทักษ์ (เสียม เตชธมโม/เงางาม). (2554). ศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุโท). วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.(2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พิมพ์เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหารุ่งเพชร ขวนปญโญ (พิศทาป). (2548). ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2560). ความสุขที่สมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญดี มั่นคงการพิมพ์.

Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2018). Buddhist Dictionary Vocabulary version. 1st edition 31. Phra Nakhon Si Ayutthaya: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.